

**Горбань Річард Анатолійович,**  
*доктор філософських наук, професор,  
професор кафедри богослов'я  
Івано-Франківської академії Івана Золотоустого;  
професор кафедри історії мистецтва та соціально-гуманітарних наук  
Косівського державного інституту декоративного мистецтва  
orcid.org/0000-0001-7112-9723  
Scopus-Author ID: 57221647075  
Researcher ID: 28499147  
graukr@gmail.com*

## **ФІЛОСОФІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ Й ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ**

У статті актуалізовано тенденцію до дегуманізації, раціоналізації та комерціалізації системи освіти в Україні, яка від 2015 року суттєво впливає на вектор розвитку вітчизняної філософії як авангарду гуманітарних дисциплін, що в умовах екзистенційної війни-геноциду за українську ідентичність і державний суверенітет створює загрози для національної безпеки трансформації, скеровуючи постколоніальний поступ філософського академічного дискурсу на конформістське епігонське підживлення застарілих ідеологій, боротьба яких за економічні ресурси сьогодні поставила глобалізований економікоцентричний світ перед фактом Третьої світової війни. Тим часом державотворення та національна безпека нашої країни потребують україноцентричного вектора, спрямованого на розбудову світоглядних підвалин нової цивілізаційної парадигми – особочентричної, яка орієнтована на розвиток людської особи та виступає реальною альтернативою економікоцентризму як цивілізації смерті і війни. Для творення цієї нової світоглядної парадигми ми, українці, маємо всі підстави, ідеї, концепції, інструменти, акумульовані в національному менталітеті (органічному поєднанні буттєвості та духовності) щонайменше за тисячоліття формування українського християнства як життєвої філософії українства та живильного ґрунту його сильної ідентичності, яка від 2014 року не перестає вражати світ своєю волею до спротиву.

**Ключові слова:** мудрість, мир, людська особа, християнство, профетизм, українська ідентичність, духовність, національна безпека, україноцентризм, особочентризм, економікоцентризм, війна-геноцид, малоросійство, конформізм, концепція ринкової філософії, критичне мислення.

**Gorban Richard,**  
*Doctor of Philosophy, Professor, Professor at the Department of Theology  
Ivano-Frankivsk John Chrysostom Academy;  
Professor at the Department of History of Art  
and Social and Humanitarian Sciences  
Kosiv State Institute of Decorative Art  
orcid.org/0000-0001-7112-9723  
Scopus-Author ID: 57221647075  
Researcher ID: 28499147  
graukr@gmail.com*

## PHILOSOPHY UNDER CONDITIONS OF MARKET ECONOMY AND EXISTENTIAL WAR

The author of the article actualizes the tendency towards dehumanization, rationalization and commercialization of the education system in Ukraine that, since 2015, has significantly affected the vector of the development of domestic philosophy as the avant-garde of human sciences, thus posing threatening transformations to the national security during the existential genocide war for Ukrainian identity and state sovereignty, and directing the postcolonial course of the philosophical academic discourse toward conformist epigonic nurturing of inveterate ideologies, whose struggle for economic resources has currently brought the globalized economy-centered world to the verge of the Third World War. Meanwhile, the state-building and national security of our country require a Ukrainian-centric vector aimed at developing the worldview attitudes of a new civilization paradigm, a person-centered one, which is focused on the development of a human person and is a real alternative to economic-centrism, the civilization of death and war. To create this new worldview paradigm, we, Ukrainians, have every reason, ideas, concepts, and tools accumulated in the national mentality (a harmonious combination of existence and spirituality) during at least a millennium-long formation of Ukrainian Christianity as a vital philosophy of Ukrainian identity and burgeoning milieu of its strength, which has not ceased to impress the world with its will to resist since 2014.

**Key words:** wisdom, peace, human being, Christianity, prophetism, Ukrainian identity, spirituality, national security, Ukrainocentrism, person-centrism, economic-centrism, genocide war, Little Russian identity, conformism, the concept of market philosophy, competence, critical thinking.

Не втомлююсь повторювати: півторастолітня криза, що нагло позбавила життя десятки мільйонів людей лише на полі бою двох світових війн, є глибокою світоглядною кризою економікоцентричної цивілізації, яка вичерпала потенціал свого розвитку й несе виключно смерть і руйнацію, адже війна, як крайня межа кризи (прояв гострої нестачі чогось конче необхідного для життя та подальшого розвитку), вже втретє засвідчує повну відсутність духовності – невідокремлюваної якості буття людиною, константи людської ідентичності *homo sapiens* (Gorban, 2021a; 2021b; Горбань, 2023; 2024b). У цьому твердженні немає новизни, проте є надмірна актуальність, адже формування нової світоглядної парадигми має суттєве значення для майбутнього як людства, так і українців, які вже 2014 року за анексією Криму, окупацією Донеччини й Луганщини відчули, як плескіт однією долонею у дзенській мудрості, надто різке, пронизливе брязкання ядерної зброї. На моє переконання, не допустити переростання «брязкання», нині рознесене луною глобалізованим світом, у глобальну термоядерну катастрофу мають філософи, позаяк саме філософія здатна з'ясувати глибинні причини кризи й запропонувати цілісне розуміння вирішення її суперечностей і дефіцитів. Але проблема полягає в тому, що однією з головних нестач епохи глобалізації якраз і є філософія – профетична, свободна, творча й цілісна форма мислення.

2015 року, у той час, коли Україна вже двадцять п'ятий місяць перебувала фактично

у стані війни, який не воліли визнавати ні політики нашої держави, ні політики як Заходу, так і Сходу, а українське суспільство під щораз більшим агресивним тиском ідеології «*руського міра*» потребувало негайного розроблення стратегії гуманітарної безпеки, на сторінках часопису «Філософська думка» – проводиря національного дискурсу філософських наук, без перебільшення, одного з найавторитетніших гуманітарних видань у нашій державі – з'явилась дискусія щодо ролі філософії в освітньому процесі, що постала як реакція на зусилля МОН України законодавчо обмежити присутність філософії у просторі української освіти. Ключові моменти обговорення були представлені двома публікаціями в 6-му номері журналу. Перша, стаття «Філософія на межі» доктора філософських наук, завідувача кафедри філософії Вінницького національного технічного університету, головного редактора одного з найпрестижніших вітчизняних філософських журналів «*Sententiae*» Олега Хоми, містила цілком справедливую критику міністерських «реформ» довкола «філософсько-українознавчого блоку предметів» і очікуваних від них економічних результатів щодо «конкурентоспроможності вихованців “реформованих” у такий спосіб вишів на світовому ринку праці» й «відповідності їхньої “компетентності” європейським освітнім стандартам», а також наголосувала на ролі філософії в європейському освітньому процесі, що є «незамінною як у розвитку та забезпеченні автономії розуму

й самих вимог раціональності на основі критичного, неупередженого мислення» (Хома, 2015, с. 17–18). Друга – допис (за визначенням авторки) про дискусію «навколо місця філософії в системі освіти» в колі провідних українських інтелектуалів-гуманітаріїв (Ясна, 2015, с. 23), написаний магістром релігієзнавства, здобувачем Центру гуманітарної освіти НАН України, президентом Асоціації філософів і релігієзнавців, координатором Ініціативи «Ребрендинг філософії»<sup>1</sup> Іламі Ясною (Юлією Кисельовою) під відповідною назвою «Чи потрібен “ребрендинг” українській філософії?». На думку Ясної, «спроба спустити філософію з п’єдесталу вищої мудрості», «ринкова» назва проєкту «Ребрендинг філософії» та питання на кшталт «яку ринкову нішу посідає сьогодні філософія?», «чи існує сьогодні попит на пропонований філософією інтелектуальний товар?», «чи потребує філософія ребрендингу, щоб відповідати потребам суспільства споживання?», є радикальним ходом – скеруванням теми в «нове русло», що дозволило «перейти від аналізу зовнішніх чинників та загроз для філософії до внутрішнього аналізу самої філософії» (Ясна, 2015, с. 24–25). У ході обговорення ринкової концепції філософії професор Хома запропонував розглядати «термін “ребрендинг філософії”» як метафору «форми й статусу, а не змісту філософування», прийнятну «саме для нашого суспільства», та вибудовування нової філософської спільноти, яка «органічно впишеться в нього», мовляв, «щоб вижити, філософія повинна враховувати потреби ринку», відтак «запропонувати суспільству щось таке, від чого воно не зможе відмовитися» (Ясна, 2015, с. 29, 30).

Ідея «спускання» філософії «з п’єдесталу вищої мудрості» у поєднанні з «компетенцією» – новоявленою міжнародною одиницею вимірювання якості освіти, введеною в обіг Болонською конвенцією, вже за два роки дійшла апогею у твердженні доктора філософських наук Наталії Доній: мудрість є товаром, оскільки дорівнює компетенції. Науковиця намагалася довести, що мудрість є експертною системою знань, орієнтованою на практичну сторону життя, тому в сучасному світі вона як річ, котра має попит, виступає товаром

і продається представниками консалтингового бізнесу (Doniy, 2017, р. 184). У світлі такого розвитку ринкової концепції філософії цілком логічно, що у практичному вимірі сьогодення велика країна стає торговицею, для функціонування та безпеки якої достатньо п’яти-шести компетентних, критично мислячих менеджерів, а мир – гешефтом аж ніяк не в метафоричному сенсі.

Зосередивши увагу на головних, з мого погляду, тезах цієї ринкової концепції, спробую з’ясувати, що запропонувала філософія і що вона мала запропонувати українському суспільству, яке на той момент уже другий рік поспіль набувало екстремального досвіду життя в умовах реальної, проте неоголошеної війни, взявши весь її тягар на свої плечі, оскільки олігархічна модель держави, розбудована в Україні за три десятиліття незалежності, виявилася непідготовленою до відсічі російській навалі (Горбань, 2024а, с. 84–95) як у 2014, так і у 2022 роках.

Почну з тези про внутрішній аналіз самої філософії. Це питання висвітлює Володимир Попов. З його слів, за період свого існування філософія «створила кілька брендів, намагаючись підтримати власний імідж та популярність у суспільстві», змінювання яких не тільки підживлювало попит на філософську продукцію, а й навіть під час чергового оновлення бренду «допомогло їй вижити за стінами монастирів»<sup>2</sup>, ставши служницею теології (Ясна, 2015, с. 30). Історію маркетингової стратегії філософії професор обриває на епосі Відродження, відразу звертаючись до пострадянського періоду та двох його брендів: «перший – філософія як наука наук та більш пізній – філософія як світогляд» (Ясна, 2015, с. 30). Натомість у статті з маловживаним англізмом у назві *«Анцилярність як прокляття філософії»* він подає повний перелік філософських брендів, прив’язуючи генезу філософії вже не до їх ребрендингу, а до культурно-історичної зміни епох у процесі становлення західної цивілізації, та показує, як, пристосовуючись до нових обставин, філософія намагалася

<sup>1</sup> Повна назва проєкту «Ребрендинг філософії: ініціатива сприяння розвитку гуманітаристики України». У фейсбуці Іламі Ясна позиціонує себе як керівник чи зачинатель.

<sup>2</sup> Дозволю собі ліричний відступ, який зроблю у формі припущення: можливо, відсутність великих і знаних в європейському просторі українських філософів, на яку нарікають наші науковці, пояснюється тим, що філософські трактати разом з їхніми авторами і монастирями спалювалися вщент навалами орди зі Сходу настільки періодично, що ні праці, ні імена їхніх творців не встигали поширюватися світом, а то й просто вийти за рятівні (в духовному, але не в матеріальному сенсі) монастирські стіни. Можливо, загублена бібліотека Ярослава Мудрого дасть відповідь на це питання.

служити теології, науці та політичній ідеології (Попов, 2014, с. 77). Саме цю останню форму «служіння» пропущено в ретроспекції філософських брендів, адже головна небезпека, так би мовити, «ринкової філософії» полягає в її закономірному перетворенні на ідеологію, яка, за влучним визначенням іспанських філософів Марчело Камбронеро та Фелісіани Ескалера, є «хворобою розуму» (Cambronero, Escalera, 2013, р. 90). Ця проблема існує як у РФ (достатньо згадати ідеологів расизму історика Гліба Павловського, історика й етнологів Валерія Тишкова, філософів Тимофія Сергійцева й Олександра Дугіна), так і в середовищі західних інтелектуалів (Білий, Козловський, 2015). Тут доречно нагадати пораду канадської журналістки і політикині українського походження Христі Фріланд з її бестселера 2013 року «Плутократи. Епоха нових багатих і занепад старої системи»: «Найкращий спосіб заробити на життя інтелектуалу – стати вчителем супереліти або працювати на неї» (Фріланд, 2017, с. 277). Така проблема існує і в Україні. Її чітко окреслив Едуард Гугнін, описавши використання олігархатом спеціальних груп інтелектуалів, переважно соціогуманітарного профілю – філософів, журналістів, соціологів, політологів, які своїм «прислужництвом фальшують науку, філософію та мистецтво», створюючи одновимірно негативний «образ України як геокультурної, геоекономічної та геополітичної провінції» – меншовартісної і відсталі, та формують інформаційний простір (наративи, теми, проблеми), в якому відбувається «протиборство в руслі двох дискурсів: популістсько-проросійського та ліберально-прозахідного» задля підтримання стану керованого хаосу, вигідного як для доморощених олігархів, так і для реалізації ефективного зовнішнього впливу на Україну й обмеження її культурного, політичного, економічного суверенітету (Гугнін, 2020, с. 58, 63–64). Понад тридцять років цей чинник виступав ключовим у гальмуванні розвитку національної Української Держави, а впродовж останніх одинадцяти критично підважує національну безпеку.

Проте професор Попов воліє не помічати цю очевидну заваду на шляху до процвітання нового бренду та наполягає на тому, що «Сучасна філософія також повинна провести власний ребрендинг для того, щоби набуті популярності як

предмет дослідження та елемент освіти» (Ясна, 2015, с. 30). Однак постає логічне питання: чому лише «як предмет дослідження та елемент освіти», адже йшлося про саму філософію як феномен культури, зміну його форм і змісту щонайменше за дві з половиною тисячі років. Наразі найнебезпечніший і крайній вияв цивілізаційної кризи – війна – вимагає від філософії виконання її питомих функцій як феномену культури, що створює світоглядні засади цивілізації, формує парадигму цілей і цінностей.

Буквально за рік відповідь сформулював Віктор Петрушенко. Розглянувши п'ять сфер сучасного життя, в яких присутня філософія, він проілюстрував на прикладах, що вона не має суттєвого значення в їх функціонуванні. У своєму дослідженні професор виокремив стратегічне питання, у предметному полі якого філософію не зможуть замінити інші сфери духовного життя і пізнання – питання про людину, її місце у світі, її природу, призначення, сенс людського життя (Петрушенко, 2016, с. 101). Якщо вже звертатись до економіко-господарчої термінології, то очевидно, що сучасна філософія потребує не ребрендингу, а аудиту – ревізії її діяльності у сфері, за яку вона відповідає.

Професор Петрушенко має рацію: філософія повинна поновити втрачений статус проводиря людинознавства, ба більше – відродити гідність людини та повернути людині її онтологічний статус, яких позбавила в ході «філософських революцій» Модерну. Це стосується філософії як феномену сучасної культури, однак більш важливо з'ясувати, чи потребує вона ревізії, як феномен української культури, з огляду на те, що не кожна національна філософія і не кожний філософ тут і зараз несуть не лише відповідальність перед собою і своєю родиною за виживання в ринкових умовах, але й відповідальність за виживання суверенної держави і сорокашестимільйонної нації в умовах війни «екзистенційної <...> не тільки за державний суверенітет України, а й за саме існування української ідентичності» (Ясь, 2023, с. 69), в умовах війни-геноциду (Gorban, 2025).

Тепер важливо з'ясувати здобутки філософії в Україні. По-перше, чи стала вона за часів незалежності феноменом саме української культури. По-друге, які перспективи відкриває для розвитку філософії в Україні її ринкова концепція

та яке місце в освіті відводять філософії прихильники цієї новоствореної концепції.

Почну з другого. Власне, з ключового аргументу в доведенні ваги філософії, як авангарду філософсько-українознавчих дисциплін, що відповідають за творення «гуманітарної аури нації» (Ліна Костенко) – головного гаранта національної безпеки України та її авторитету на міжнародній арені, а саме за виховання людської особи на україноцентричних засадах, архітектуру її національно-культурної ідентичності, за формування світоглядних підвалин прийдешніх поколінь українців, за зміцнення захисних функцій українського менталітету – за вибудовування духовного щита українства, особливо тоді, коли вже відбулась «перша від закінчення Другої світової війни територіальна анексія на європейському континенті» (Філософські події 2015, 2015, с. 5), коли українська спільнота кожного дня на лінії фронту втрачала цивільних і військових убитими, пораненими, полоненими, безвісти зниклими, а число біженців з Криму, Донеччини і Луганщини пішло далеко за мільйон. Цим найвагомішим аргументом примусу в комунікації стали компетентність і критичне мислення як константи сучасної освіти. На думку головних редакторів провідних філософських часописів України Олега Хоми, Сергія Пролеєва, філософія має ключове значення для їх формування. За словами останнього, низка ключових якостей незалежного, компетентного, соціально відповідального фахівця – від креативності та критичного мислення до громадянської самосвідомості – забезпечується якраз філософсько-гуманітарними курсами (Ясна, 2015, с. 30).

У світлі цього переконливого аргументу доцільно згадати своєрідний діалог у вигляді вітальних промов на пленарному засіданні до учасників науково-практичної конференції «Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку» (Київ, 15 травня 2014 року) Лілії Гриневич, тоді Голови Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України, та емеритованого Верховного архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішого Любомира Гузара. Перша стверджувала, що «Освіта повинна гарантувати кожному шанс на успіх, забезпечити кожному три основні можливості: бути успішним у житті, бути

конкурентоздатним на ринку праці й бути здатним до свідомого громадянського вибору» і що запланована системна реформа вищої освіти спрямована «передусім на підготовку якісного людського капіталу, який забезпечить інноваційний розвиток економіки і суспільства в Україні» (Гриневич, 2014, с. 9). Кардинал Гузар зосередив суть своєї промови в її назві «Людська гідність: значення для розвитку Української держави» (Гузар, 2014), лаконічно спростувавши тези Гриневич. За два роки протистояння цих двох позицій знайшло своє продовження у формі публічної дискусії у студії телеканалу «Еспресо». Контрастність поглядів опонентів переконливо описав учитель української мови і літератури Михайло Девдера. У репліках Гриневич, тепер уже міністерки освіти, ключовим було слово «компетентність» – під нею розумілося своєрідне утворення, формування якого значно важливіше, ніж становлення людини в людині. Устами Блаженнішого Любомира промовляла життєва мудрість: найголовніше завдання школи – підтримати становлення людини в людині. Ці дві позиції дуже далекі від якогось зближення: «Митрополитова: здійсниться людина – складуться компетентності. Міністерки: складуться компетентності – здійсниться людина» (Девдера, 2024).

Націю консолідують три соціальні інститути – держава, школа (система освіти) і Церква (Фурман, 2014, с. 52). Очевидно, в цьому діалозі Гузар представляв Церкву, а Гриневич (як міністр освіти) – і державу, і школу. Завдання сфери, за яку відповідає Гриневич, – побудова ментально зорієнтованої освіти і, як надзавдання, школи української ментальності – стратегічний напрям реформування цієї важливої сфери духовного виробництва і культуротворення нації (Фурман, 2014, с. 53). Тож про консолідацію не йдеться, оскільки кардинал Гузар оперує категоріями української ментальності, в якій головною цінністю є гідність людської особи (це про зміст), а міністерка – міжнародними стандартами (це про форму). Освіта ж неможлива без орієнтації на національний менталітет, інакше вона перетворюється на штампування робіт з певним набором функцій-компетенцій.

Тобто замість того, щоб разом з іншими гуманітаріями запропонувати Міністерству україноцентричну стратегію гуманітарної безпеки

з визначальною роллю філософії в ній – те, «від чого воно не зможе відмовитися», науковці сконцентрували завдання філософії на формуванні компетентності та критичного мислення, видавши таку редукацію та своє пристосування до нав'язуваних міністерськими чиновниками готових стандартів за ринкову революцію. Однак конформність – це риса, яка не належить до чеснот філософа хоча б тому, що суперечить критичному мисленню. Натомість від часів Сократа щонайпершою чеснотою філософа вважалася вірність власному світогляду. Шлях конформізму – це не про виживання, а про самознищення філософії і філософів. Як зауважує з цього приводу американський політолог Патрік Денін, орієнтація на економічну успішність, нівелювання корпусу «великих книг» і конформізм призвели до того, що професори-гуманітарії показали свою цінність, знищивши предмет свого вивчення (Денін, 2023, с. 128).

Далі важливо з'ясувати здобутки пострадянської чи постколоніальної філософії як феномену української культури. У цьому допоможуть дві ґрунтовні статті провідного філософа України Анатолія Єрмоленка, написані напередодні великого вторгнення: «Академічна філософія як «нове просвітництво» для діалогічної цивілізації» (2019) та «Філософія як чинник духовної незалежності України» (2021). У першій запропоновано аналіз провідних тенденцій розвитку філософії в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. У другій здійснено спробу періодизації розвитку філософії в Україні впродовж тридцяти років незалежності.

На першому пострадянському етапі розвитку філософії в Україні, в 1990-х рр., відбувся відхід від марксистсько-ленінської парадигми та залежності від Росії, однак визволення від поневолення колоніальною ідеологією «не означало, що філософія в Україні поверталася до такої собі автаркії, розвиваючись тільки на ґрунті національної традиції» (Єрмоленко, 2021, с. 54). Другий етап, у 2000-х рр., став залученням філософії України до світової філософської думки через засвоєння парадигмальних змін останньої третини ХХ століття. Важливу роль у цей період зіграли переклади класики та сучасної філософської літератури: з одного боку, вони дозволяли відірватися не тільки «від радянського філософського спадку, а й від

сучасного його російського “ремейку”»; з другого – завдяки перекладам творилася українська філософська мова, адже, на думку професора, її творення і застосування є «складником мовної незалежності та національної безпеки України», а також «ще й складником нашої національної ідентичності» (Єрмоленко, 2019, с. 7; 2021, с. 57). Головне – переклад є засобом спілкування з іншими культурами, оскільки «культурна автаркія – це смерть культури, а міжкультурна комунікація – це її життя» (Єрмоленко, 2019, с. 7), тому таких особистостей, як Григорій Сковорода, Михайло Драгоманов, Дмитро Чижевський, Іван Франко, Леся Українка, професор Єрмоленко розглядає як приклади комунікації, яка порятувала українську культуру від самодостатності чи незалежності від зовнішнього світу (Платон, Аристотель). Третій період визначається розв'язанням ключових проблем сьогодення – розбудовою морального фундаменту, «на якому має формуватися сучасна діалогічна цивілізація» (Єрмоленко, 2019, с. 11). Цей «аргументативний фундамент, який Кант (у парадигмі свідомості) називав «фактом розуму», а Габермас (у парадигмі комунікації) – «габітусом розуму», є і основою громадського дискурсу як метainституції суспільства», й етичними категоріями (Єрмоленко, 2019, с. 11). Йдеться про перехід до нової парадигми філософії, пов'язаної з комунікативним поворотом Карла-Отто Апеля, Дитриха Бюллера, Юргена Габермаса, без категорій якого неможливий розвиток інституцій деліберативної демократії в Україні та «сучасного громадянського суспільства, яке потребує зрілих громадян, критичного мислення, комунікативної, моральної, фахової компетенцій» (Єрмоленко, 2021, с. 60). У цей період академічна філософія в пошуках «нових форм філософування» розробляє концепцію «нового просвітництва» в концепті «незавершеного просвітництва». Її серцевиною має стати «академічний аргументативний дискурс, хранительською раціональності якого є філософія, узасадничена парадигмою комунікації» (Єрмоленко, 2019, с. 9). Професор зауважує, що на сучасному етапі простежується «тенденція дегуманізації та комерціалізації освіти» як в Україні, так і за її межами, хоч це і є «об'єктивний процес, коли концепт “освіта як культура” поступається концептові “освіта як капітал”», він також впливає

на розвиток філософії – «Філософія дедалі більше перетворюється з “покликання” на “легкий гешефт”» (Єрмоленко, 2021, с. 59, 60).

По-перше. Між переорієнтацією філософії в Україні зі Сходу на Захід не проглядається філософія українська – феномен саме української культури, квінтесенцією якої є національний менталітет – «поступальний розвій похідних складових культури народу, його релігії, життєустрою, філософських ідей, освіти, буденності» (Фурман, 2014, с. 22). У цій ретроспекції не висвітлено саме український менталітет у його «органічному поєднанні буттєвості та духовності» та з його захисною роллю як «чинника історичного поступу» нації (Кримський, 2006, с. 273, 279). А без його присутності розвиток філософії в Україні виглядає як тридцять років епігонства та животіння, як філософська думка, що не мала і не має ні своїх національних традицій, ні автентичних цінностей і цілей, ні національних світочів і орієнтирів, ні здобутків.

У реальності картина є іншою. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України з 1989 року під проводом професора Анатолія Колодного і дотепер під керівництвом професора Олександра Сагана стоїть на сторожі україноцентризму як основи державотворення та національної безпеки, вже на першому етапі зробивши значний прорив в утвердженні україноцентричної позиції в науці незалежної України фундаментальним 10-томним виданням «Історія релігії в Україні» (1996–2012) за редакцією Бориса Лобовика, Петра Яроцького, Анатолія Колодного і Володимира Климова та наполегливо й цілеспрямовано впроваджуючи в монографіях флагманів, що вже на рівні назв засвідчують державотворче й націєтворче стратегічне мислення: «Релігійна духовність українців» (А.М. Колодний, Л.О. Филипович, 1996), «Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення» (Л.О. Филипович, 2001), «Національні прояви православ'я: український аспект» (О. Н. Саган, 2001), «Рідна Українська Національна Віра» (А.М. Колодний, 2002), «Релігійне життя України в особах його діячів і релігієзнавців» (А. М. Колодний, 2017), «Православна Церква України: конститування та перспективи розвитку» (О.Н. Саган, 2019).

На моє переконання, допоки на маргінесі від магістрального руху філософії перебуватимуть державотворчі й націєтворчі складові стрижня україноцентризму, органічно зумовлені національним менталітетом, що акумулює онтологічний досвід буття нацією як історичною спільнотою особою, філософія не матиме при тулку – без автентичної внутрішньої структури, не маючи Рідної Хати (Андрей Шептицький), так і тинятиметься гнаним відусюди прислужником-безхатченком. Вітчизняна філософія й надалі лишатиметься локально-географічним, а не культурно-світовим феноменом – філософією в Україні, а не українською філософією.

По-друге, про Габермаса. Спочатку його профетизм (ознака філософії як вищої мудрості) зазнав фіаско. З цього приводу роблять влучне зауваження автори статті «Мовчання інтелектуалів»: «Очевидними стали злиденність етики й усіляких теоретичних побудов академічної філософії. Достатньо пригадати прогноз Юргена Габермаса стосовно настання ери вічного миру, яку він проголосив з трибуни світового філософського конгресу влітку 2013 року. Трохи більше як півроку потому розпочалась війна в Європі – агресія Росії проти України» (Білий, Козловський, 2015, с. 45).

Філософська інтуїція двох українських науковців виявилась більш практичною і більш моральною, ніж великого філософа сучасності, коли вони вибирали приклад для ілюстрації конформізму західних інтелектуалів, адже не могли знати у 2015 році про демарші Габермаса у 2022-му проти сорокашестимільйонної української нації, яку своїми заявами він фактично відштовхнув у вирву геноциду; вони не могли знати, що габермасова комунікативна філософія матиме поразку не лише як мудрість – профетичне (цілісне й ціннісне) бачення майбутнього, а й як пересічна практична філософія і дискурсивна етика з амбіціями щодо закладання світоглядно-раціональних засад нової діалогічної цивілізації. Сьогодні стало очевидним: визначальні характеристики габермасової філософської конструкції – комунікативна, практична, моральна – обернулись інтелектуальним цинізмом і соціальним конформізмом. І це є логічним фіналом ідеології, яка десятиліттями видавала себе за філософію. За спостереженням Петра Байковського, «Проблемою будь-якої ідеології, котра досягає свого максимального розвитку,

є обмеження здатності до саморефлексії і критичного осмислення створеного собою ж ідеального образу» (Байковський, 2023, с. 7).

Західні гуманітарії вже не одне десятиліття критикують габермасову філософську конструкцію, нищівної ж аргументованої критики вона зазнала від авторитетного британського філософа Роджера Скрутона ще у 1985 році та згодом у праці 2015 року «Дурні, шахраї та підбурювачі: мислителі нових лівих». Габермасу присвячено 5 главу «Нудьга в Німеччині: докотитися до Габермаса». У ній автор доводить, що габермасівська філософія є ідеологією, такою собі політичною програмою без змісту, насиченою бюрократичними абстракціями (Scruton, 2019, р. 115–158). Очевидно, в сучасних українських реаліях вона потребує не ребрендингу, а аудиту, і відповіді на питання, що вона дає для зміцнення захисної функції українського менталітету.

Навряд чи така філософія приведе економікоцентричну цивілізацію (зміна бренду на «діалогічну цивілізацію» виявилась короткою і позірною) до «вічного миру», омріяного Габермасом – адептом «фанатичного раціоналізму» (Жак Марітен) і його вчителем Кантом. Позаяк «мир» – це категорія онтологічна, започаткована ще у Книзі пророка Ісаї (Горбань, 2025), вона передбачає живий особовий зв'язок із Богом (*relatio*), тому не припасована до сучасної моделі нерозумного, механістичного, безособового світу, сконструйованого людським розумом за лекалами картезіансько-кантівської раціональної парадигми. Картезіансько-кантівський розум, за словами американського культуролога Річарда Тарнаса, «повсюдно усунув будь-які прояви свідомості, звідусіль прибрав сенс і мету, заявивши на них своє виняткове право, потім спроектував на світ машину», що була антропоморфною «проекцією, неіснуючим у природі монстром», і це, через свою проекцію витягнуте зі світу сучасним мисленням, виявилось його власним безособовим бездушшям (Tarnas, 1993, р. 431–432). Раніше за Тарнаса «правомірність абстрактної раціоналістичної філософії» піддав сумніву Микола Бердяєв, вказавши на Канта як на причину кризи філософії, що зайшла в глухий кут через розрив живильного зв'язку з релігією. Київський філософ доводить, що через Канта реалістичне чуття буття і реалістичне ставлення до буття були

втрачені, позаяк «Філософська думка не може житися із себе, тобто не може бути абстрактною, самовдоволеною. Не може вона житись і однією наукою», адже автаркія – смерть для філософії (Бердяєв, 2021, с. 11–12).

Абстрактна раціоналістична філософія й сучасна економікоцентрична цивілізація, чи «цивілізація смерті» (Іван Павло II) – взаємопов'язані явища, адже світоглядна парадигма другої сформувалася на засадах першої, і вони обидві дійшли свого логічного фіналу. Війна-геноцид є жахливою агонією старої смертоносною цивілізації, що згідно із законами її генези добігає свого кінця в притаманний їй спосіб (Горбань, 2024b, с. 84). Межа падіння людської гідності та свободи – точка неповернення до економікоцентричної цивілізації, явлена саме нам у цій війні й утілена в нашому ворогові: «Вони лізуть, щоб забрати і зжерти наші ресурси, щоб собою заселити нашу землю. І якщо на верхівці цього рою намагаються пояснити, задля чого вони напали на нас і вбивають нас, то на низовій ланці вони просто хочуть збагатитись, вбиваючи і грабуючи нас» (Ісмагілов, 2025). Так пише релігієзнавець Саїд Ісмагілов, нині він зупиняє «безособового, бездушного монстра» реальною зброєю, позаяк із часів Сократа щонайпершою чеснотою філософа є вірність власному світогляду. Межа проходить лінією фронту, вона «на нулі».

Абсолютизована самодостатня раціональність – споконвічний ворог українства. Вона є деструктивною для українського менталітету, тому що не збагачує нашу національну культуру, а підважує українську ідентичність, спричиняє комплекс малоросійства. Євген Маланюк стверджує: дві психологічні категорії українського менталітету – «національне чуття» і «національний розум» – є гармонійно врівноваженими та поєднуються у синтетичний вислід – «національну волю», однак в українській історії внаслідок «малоросійського паралічу (і малоросійського розкладу) давали в області чуття – отаманщину (і махновщину), а в області розуму – мертвий, отже завжди спізнений формалізм, ялову “принципальність” (а не творчу засадничість) і ті чи інші “дискусії” в скалі від “високого рівня” аж до Гоголевої повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Ничипоровичем» (Маланюк, 2015, с. 41).

Отже, відповідь на питання, якою має бути філософія в Україні, проста: українською, «сродною» українському менталітету, а не враженою паралічем малоросійства. Спроби вкласти національну філософську думку в прокрустове ложе стерильного раціоналізму – це знеструмлення творчої етико-естетичної вітальної енергії чуття та вольової енергії практичного втілення у життя будь-якої ідеї, згенерованої розумом. Порушення цього енергетичного балансу призводить до блукання східно-західними манівцями епігонства, чужими українській ментальності, що виснажують думку, творчу силу, а головне – волю до спротиву.

Волею до спротиву українці вразили Європу. Як засвідчує Оксана Пахльовська, «вперше за всі 30 років на Заході сформувалося сприйняття України як абсолютно не звіданого, ще не знаного, ще не зрозумілого світу, що має підстави сильної ідентичності, яка змусила країну прийняти бій» (Пахльовська, 2022). Тому творення нашої філософської незалежності має стати «Напруженим творінням Духовної Суверенності» (Маланюк, 2015, с. 40), що спирається на підстави сильної ідентичності, бо саме вони мають перебувати у фокусі філософської уваги, як точка, в якій сходяться і з якої виходять усі вектори.

За визначенням Пахльовської, Україна є «новостворена і древня держава» (Пахльовська, 2008, с. 10). За останні понад тисячу років наша древня держава боролась за національну незалежність й за віру, а не тільки за віру в часи старого Києва і козацької України, як пояснюють історики і з чим не погоджується Дмитро Донцов, зауважуючи, що тоді більш широкого значення та глибшого змісту надавали слову «віра». Донцов стверджує: «Християнська віра була колись нашим кодексом, статутом усього внутрішнього устрою суспільства. Цей кодекс нормував усі відносини тої суспільності: між батьками й дітьми, братами й сестрами, народом і тими, хто ним правив, нацією та її ворогами-поганами, між різними класами суспільства, між людьми поміж собою і між людьми та Богом. Це була система понять Правди, Добра й Краси» (Донцов, 2015, с. 73–74).

Софрон Мудрий додає: за понад тисячу років релігійно-церковне життя стало життєвою філософією українців (Мудрий, 1995, с. 5). Коли модерна Європа розбудовувала на

засадах ліберальної свободи й раціоналізму комфортне життя, Україна не припиняла виборювати свободу як національно-релігійну цінність, від якої залежало існування кожного українця, його буття українцем, тому свобода є екзистенційною цінністю, вкоріненою в онтологічному досвіді української нації як історичної особи.

Концепція ринкової філософії з'явилась в українському науковому, ширше – інтелектуальному дискурсі в найнебезпечніший для суверенітету України момент, коли проти нашої держави було розв'язано постколоніальну війну, активно ширилася регіонами агресивна ідеологія «руського міра», а в національному інформаційному просторі проводилися масштабні інформаційно-психологічні операції. Отже, саме в той момент, коли українське суспільство потребувало від філософії виконання її питомих функцій як феномену культури, який створює світоглядні засади цивілізації, формує парадигму цілей і цінностей. У разі втрати філософією суб'єктності створюються додаткові ризики – загрозливі для національної безпеки трансформації, що скеровують поступ філософії на конформістське епігонське підживлення застарілих ідеологій, боротьба яких сьогодні поставила світ перед фактом Третьої світової війни. Україна і мир у цій війні стали предметом торгу – товаром. Тим часом національна безпека та державотворення потребують україноцентричного вектора, спрямованого на розбудову світоглядних підвалин нової цивілізаційної парадигми – людинотворчої в річищі відродженої християнської європейської культурної парадигми й оновленої у вигляді особочентричної, яка є реальною альтернативою економікоцентризму – цивілізації смерті. Для цього маємо всі підстави, ідеї, концепції, інструменти, акумульовані в українському менталітеті (органічному поєднанні буттєвості та духовності) щонайменше за тисячоліття формування українського християнства як життєвої філософії українства та поживного ґрунту його сильної ідентичності. За словами Патріарха Святослава (Шевчука), Ювілейний 2025 рік «вказує на безмежне Боже милосердя і здатність змінити навіть те, що здається безнадійно втраченим» (Святослав, 2024).

Від моменту брутального (всупереч міжнародному праву й Божому закону) вторгнення

агресора на нашу, як і кожному народу, Богом дану, суверенну землю, ми, українці, молимося та сподіваємося на диво, і Бог вимолене диво любові, відповідальності, гідності та витривалості нам дарує кожного дня – це наші воїни-захисники. Серед цих воїнів українські філософи та релігієзнавці, за свідченням професора Анатолія Колодного, «Перш за все це Олексій Титаренко, який загинув 7 травня 2023 року. Це його дружина Віта Титаренко, Саїд Ісмагілов, Руслан Халіков, Георгій Филипович, Славко Агеєв, Дмитро Горевой, Євгеній Титомир, Тарас Круковський, Ігор Овсянніков, Юрій Павлович Чорноморець» (Колодний, 2024, с. 7) й багато інших, про кого ми не знаємо. Серед героїв і наші рідні, кого ми знаємо з дитинства, ті, кого вже ніколи не обіймемо, бо вони загинули на фронті, як брат професора Людмили Филипович телеоператор Руслан Ганущак, який з 2014 року воював у батальйоні «Азов» та, не зраджуючи свого покликання журналіста, записував на камеру всю правду про цю війну, а загинув у Курській області 11 січня 2025; і ті, кого не втрачаємо надії обняти, як мій рідний брат Олег Горбань, який був тричі поранений і тричі повертався на фронт, зник безвісти під Бахмутом у червні 2024. Національно свідомі, безмежно віддані Батьківщині, вони тримають Україну понад одинадцять років, усупереч усім внутрішнім і зовнішнім обставинам і зрадам, бо Бог сподівається на нас, українців, на нашу

сильну ідентичність. Це не наукове твердження, а втім, й не малоросійське – воно українське, адже постало не на підставі секуляризованого наукового досвіду, сформованого за двійко-трійко століть, а на підставі мого українського менталітету – досвіду буття українцем, згенерованого у світоглядній системі українського християнства – понад десять століть боротьби моїх предків (роду воїнів-козаків, священників і хліборобів) по обидва береги Дніпра від Сяну до Дону за віру і націю.

Якщо філософія в Україні претендує на те, щоб і надалі ставати українською філософією – універсальним культурним феноменом, а не вдовольнятися західно-східним епігонством, животіючи на маргінесі та меншовартості як гібридне локально-географічне малоросійське утворення, вона має бути зумовленою українським менталітетом, а також релігійною свідомістю українців – «і мертвих, і живих, і ненароджених» та враховувати понад 1000-літній зв'язок цієї свідомості з християнством, що стало «життєвою філософією» українства. У Посланні Блаженнішого Святослава з нагоди Ювілейного 2025 року Божого є такі слова: «Прямуючи стежками світу цього, людина не знайде миру, допоки не зміцниться в надії на Бога» (Святослав, 2024). Безумовно, ринкова філософія, вражена конформізмом і малоросійством, що виставляє себе на продаж, як товар, – це шлях у зворотному напрямку від миру.

### Список використаних джерел:

- Cambroner, M. Lopez, Felician, M. Escalera. (2013). The illness of reason and crimes against humanity: genocide as an ideological act. *Journal of East-West Thought*, 2 (3). P. 85–95. URL: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/tb09j758c>.
- Doniy, N. (2017). Wisdom as a commodity in economic-centered social space of XXI century. *Науковий вісник Полісся*, 2 (10), ч. 2. С. 184–188. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2\(10\)-184-188](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)-184-188).
- Gorban, R. (2021a). Prophetic Philosophy of Mykola Berdyaev as the Art of Understanding in the Context of Global Crisis. *Journal of Religious & Theological Information*, 20 (1). P. 10–22. <https://doi.org/10.1080/10477845.2020.1864884>.
- Gorban, R. (2021b). Truth, Good and Beauty: Categories of Mykola Berdyaev's Eschatological Metaphysics, as an Alternative to the Value Chaos of Contemporaneity. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11 (2). P. 713–733. <http://dx.doi.org/10.18491/beytulhikme.1711>.
- Gorban, R. (2025). Humans are Far Dearer Than Gold. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 45 (2). P. 1–30. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2585>.
- Scruton, R. (2019). *Fools, Frauds and Firebrands: Thinkers of the New Left*. London – Oxford – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Continuum. 303 p.
- Tarnas, R. (1993). *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*. New York: Ballantine Books. 560 p.
- Байковський, П. (2023). Передмова до українського видання. Денін П. Дж. Чому лібералізм зазнав невдачі. Львів: Свічадо. С. 7–8.
- Бердяєв, М. (2021). *Філософія свободи*. Київ: Сварог. 374 с.

- Білий, О., Козловський, В. (2015). Мовчання інтелектуалів. *Філософська думка*, 6. С. 42–52. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos\\_2015\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2015_6_7).
- Горбань, Р. (2023). Глобальний економікоцентризм проти українського особочентричного націоналізму (на зламі цивілізаційної парадигми). *International scientific conference «History, political science, philosophy and sociology: development trends in the 21st century»: conference proceedings (September 6–7, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 58–64. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-14>.
- Горбань, Р. (2024a). На сторожі збереження української національно-релігійної ідентичності (філософсько-богословська модель держави єпископа Софрона Мудрого). *State and church: historical, philosophical, and political-legal aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing. P. 75–120. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-460-3-4>.
- Горбань, Р. (2024b). Український опір і радикальна зміна світу. *Global scientific trends in history, political science, sociology, and philosophy (October 3–4, 2024. Riga, the Republic of Latvia) International scientific conference*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 80–86. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-490-0-19>.
- Гриневич, Л. (2014). Вітання учасникам конференції. *Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV науково-практичної конференції*. Київ: ВНЗ «Національна академія управління». С. 9–10.
- Гугнін, Е. (2020). Олігархічна корупція: сценарії та технології зовнішнього впливу в Україні (теоретико-соціологічний аспект). *Грані*, 23 (12). С. 58–67. <https://doi.org/10.15421/1720112>.
- Гузар, Л. (2014). Людська гідність: значення для розвитку Української держави. *Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV науково-практичної конференції*. Київ: ВНЗ «Національна академія управління». С. 10–11.
- Девдера, М. (2024). Мертва вода галузевих інтеграцій. *Освітня Політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1431-mertva-voda-galuzevikh-integratsij>.
- Денін, П. (2023). Чому лібералізм зазнав невдачі. Львів: Свічадо. 208 с.
- Донцов, Д. (2015). Хрест проти диявола. *Вибрані твори у 10 т.: Т. 9: Ідеологічна і культурологічна есеїстика (1948–1957 рр.)*. Дрогобич: ВФ «Відродження». С. 69–80.
- Єрмоленко, А. (2019). Академічна філософія як «нове просвітництво» для діалогічної цивілізації. *Вісник Національної академії наук України*, 11. С. 3–12. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu\\_2019\\_11\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2019_11_3).
- Єрмоленко, А. (2021). Філософія як чинник духовної незалежності України. *Філософська думка*, 3. С. 47–63. <https://doi.org/10.15407/fd2021.03.047>.
- Ісмагілов, С. (2025). Росіянине, що ти розраховуєш за це отримати? *Главком*. URL: [https://glavcom.ua/columns/ismagilov/rosijanine-shcho-ti-rozrakhovujesh-za-tse-otrimati-1059428.html?utm\\_source=gravitec&utm\\_medium=push&utm\\_campaign=](https://glavcom.ua/columns/ismagilov/rosijanine-shcho-ti-rozrakhovujesh-za-tse-otrimati-1059428.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=)
- Колодний, А. (2024). Слово редактора. *Українське релігієзнавство*, 95. С. 7. <https://doi.org/10.32420/2024.95>.
- Кримський, С. (2006). Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності. Київ: Наукова думка. С. 273–299.
- Маланюк, Є. (2015). *Малоросійство*. Київ: Український пріоритет. 48 с.
- Мудрий, С. (1995). *Нарис історії Церкви в Україні*. Рим – Львів: Видавництво ОО Василян. 404 с.
- Пахльовська, О. (2008). *Ave? Europa! Статті, доповіді, публіцистика (1989–2008)*. Київ: Пульсари. 656 с.
- Пахльовська, О. (2022). Оксана Пахльовська: «Ми маємо сказати, що українська література на всіх етапах була частиною динаміки європейської культури». *LB.ua. Дорослий погляд на світ*. URL: [https://lb.ua/culture/2022/08/05/525300\\_oksana\\_pahlovska\\_mi\\_maiemo.html](https://lb.ua/culture/2022/08/05/525300_oksana_pahlovska_mi_maiemo.html).
- Петрушенко, В. (2016). Роль філософії в житті сучасного суспільства: питання без відповідей. *Humanitarian vision*, 2 (1). С. 97–102. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv\\_2016\\_2\\_1\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_17).
- Попов, В. (2014). Анцилярність як прокляття філософії. *Філософія. Культура. Життя*, 41. С. 77–91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh\\_2014\\_41\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2014_41_10).
- Святослав (Шевчук). (2024). «Ісус Христос – наша надія». Послання Блаженнішого Святослава, Глави й Отця УГКЦ, до духовенства і вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі з нагоди Ювілейного 2025 року Божого. *Українська Греко-Католицька Церква*. URL: <https://ugcc.ua/data/isus-hrystos-nasha-nadiya-i-tym-1-1-poslannya-blazhennishogo-svyatoslava-z-nagody-yuvileynogo-2025-roku-6073/>.
- Філософські події 2015, (2015). *Філософська думка*, 6. С. 5.
- Фріланд, Х. (2017). *Плутократи. Епоха нових багатих і занепад старої системи*. Київ: Наш Формат. 328 с.
- Фурман, А. (2014). *Психокультура української ментальності*. Тернопіль: НДІ МЕВО. 168 с.
- Хома, О. (2015). Філософія на межі. *Філософська думка*, 6. С. 6–22. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/187>.
- Ясна, І. (2015). Чи потрібен «ребрендинг» українській філософії? *Філософська думка*, 6. С. 23–38. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/188>.

Ясь, О. (2023). Війна у проєкціях і конструкціях історичного часу: За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 8 лютого 2023 року. *Вісник Національної академії наук України*, 4. С. 62–71. <https://doi.org/10.15407/visn2023.04.062>.

### References:

- Baikovskyi, P. (2023). Preface to the Ukrainian edition. *Deneen P. J. Why liberalism failed*. Lviv: Svichado. P. 7–8. [in Ukrainian].
- Berdyaev, M. (2021). *Philosophy of freedom*. Kyiv: Svarog. 374 p. [in Ukrainian].
- Bilyi, O., Kozlovskiy, V. (2015). The silence of intellectuals. *Filosofska dumka*, 6. P. 42–52. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos\\_2015\\_6\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2015_6_7). [in Ukrainian].
- Cambroner, M. Lopez, Felician, M. Escalera. (2013). The illness of reason and crimes against humanity: genocide as an ideological act. *Journal of East-West Thought*, 2 (3). P. 85–95. Retrieved from: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/tb09j758c>. [in English].
- Deneen, P. (2023). *Why liberalism failed*. Lviv: Svichado. 208 p. [in Ukrainian].
- Devdera, M. (2024). Dead Water of Sectoral Integration. *Educational Policy. Portal of Public Experts*. Retrieved from: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1431-mertva-voda-galuzevikh-integratsij>. [in Ukrainian].
- Doniy, N. (2017). Wisdom as a commodity in economic-centered social space of XXI century. *Polissia scientific journal*, 2 (10), v. 2. P. 184–188. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2\(10\)-184-188](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)-184-188). [in English].
- Dontsov, D. (2015). The Cross against the devil. *Selected works in 10 volumes: Vol. 9: Ideological and cultural essays (1948–1957)*. Drohobych: ‘Vidrodzhennia’ Publishing House. P. 69–80. [in Ukrainian].
- Freeland, Ch. (2017). *Plutocrats: the rise of the new global super rich and the fall of everyone else*. Kyiv: Nash Format. 328 p. [in Ukrainian].
- Furman, A. (2014). *Psychoculture of the Ukrainian mentality*. Ternopil: NDI MEVO. 168 p. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2021a). Prophetic Philosophy of Mykola Berdyaev as the Art of Understanding in the Context of Global Crisis. *Journal of Religious & Theological Information*, 20 (1). P. 10–22. <https://doi.org/10.1080/10477845.2020.1864884>. [in English].
- Gorban, R. (2021b). Truth, Good and Beauty: Categories of Mykola Berdyaev’s Eschatological Metaphysics, as an Alternative to the Value Chaos of Contemporaneity. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11 (2). P. 713–733. <http://dx.doi.org/10.18491/beytulhikme.1711>. [in English].
- Gorban, R. (2023). Global economic centrism versus Ukrainian person-centered nationalism (at the turn of the civilizational paradigm). *International scientific conference “History, political science, philosophy and sociology: development trends in the 21st century”: conference proceedings (September 6–7, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 58–64. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-14>. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2024a). Keeping guard to preserve Ukrainian national and religious identity (philosophical and theological model of the state by bishop Sofron Mudryi). *State and church: historical, philosophical, and political-legal aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing. P. 75–120. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-460-3-4>. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2024b). Ukrainian resistance and the radical change of the World. *Global scientific trends in history, political science, sociology, and philosophy (October 3–4, 2024, Riga, the Republic of Latvia) International scientific conference*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 80–86. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-490-0-19>. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2025). Humans are Far Dearer Than Gold. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 45 (2). P. 1–30. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2585>. [in English].
- Gugin, E. (2020). Oligarchic corruption: scenarios and technologies of external influence in Ukraine (theoretical and sociological aspect). *Grani*, 23 (12). P. 58–67. <https://doi.org/10.15421/1720112>. [in Ukrainian].
- Hrynevych, L. (2014). Greetings to the participants of the conference. *Modern political nation: spiritual-moral, cultural-ethical and socio-economic principles of the development: materials of the XIVth research-to-practice conference*. Kyiv: ‘National Academy of Management’ higher education institution. P. 9–10. [in Ukrainian].
- Huzar, L. (2014). Human dignity: importance for the development of the Ukrainian state. *Modern political nation: spiritual-moral, cultural-ethical and socio-economic principles of development: materials of the XIVth research-to-practice conference*. Kyiv: ‘National Academy of Management’ higher education institution. P. 10–11. [in Ukrainian].
- Ismagilov, S. (2025). Russian, what do you expect to get for this? *Commander-in-Chief*. Retrieved from: [https://glavcom.ua/columns/ismagilov/rosijanine-shcho-ti-rozrakhovujesh-za-tse-otrimati-1059428.html?utm\\_source=gravitec&utm\\_medium=push&utm\\_campaign=](https://glavcom.ua/columns/ismagilov/rosijanine-shcho-ti-rozrakhovujesh-za-tse-otrimati-1059428.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=). [in Ukrainian].
- Khoma, O. (2015). Philosophy on the edge. *Filosofska dumka*, 6. P. 6–22. Retrieved from: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/187>. [in Ukrainian].

- Kolodnyi, A. (2024). Editor's note. *Ukrainian Religious Studies*, 95. P. 7. <https://doi.org/10.32420/2024.95>. [in Ukrainian].
- Krymskyi, S. (2006). Archetypes of Ukrainian mentality. Problems of the theory of mentality. Kyiv: Naukova dumka. P. 273–299. [in Ukrainian].
- Malanyuk, Ye. (2015). *Little Russia*. Kyiv: Ukrainskyi priorityet. 48 p. [in Ukrainian].
- Mudryi, S. (1995). *Outline of the history of the Church in Ukraine*. Rome, Italy – Lviv, Ukraine: Vasyliian publishing house. 404 p. [in Ukrainian].
- Pakhlovskaya, O. (2008). *Ave? Europa! Articles, reports, journalism (1989–2008)*. Kyiv: Pulsary. 656 p. [in Ukrainian].
- Pakhlovskaya, O. (2022). Oksana Pakhlovskaya: 'We must say that Ukrainian literature at all stages was part of the dynamics of European culture.' *LB.ua. Doroslyi pohliad na svit*. Retrieved from: [https://lb.ua/culture/2022/08/05/525300\\_oksana\\_pakhlovskaya\\_mi\\_maiemo.html](https://lb.ua/culture/2022/08/05/525300_oksana_pakhlovskaya_mi_maiemo.html). [in Ukrainian].
- Petrushenko, V. (2016). The role of philosophy in the life of modern society: questions without answers. *Humanitarian vision*, 2 (1). P. 97–102. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv\\_2016\\_2\\_1\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_17). [in Ukrainian].
- Philosophical events 2015, (2015). *Filosofska dumka*, 6. P. 5. [in Ukrainian].
- Popov, V. (2014). Ancillarity as a curse of philosophy. *Philosophy. Culture. Life*, 41. P. 77–91. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh\\_2014\\_41\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2014_41_10). [in Ukrainian].
- Scruton, R. (2019). *Fools, Frauds and Firebrands: Thinkers of the New Left*. London – Oxford – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Continuum. 303 p. [in English].
- Sviatoslav (Shevchuk). (2024). "Jesus Christ is our hope". Message of His Beatitude Sviatoslav, Head and Father of the UGCC, to the clergy and faithful of the UGCC and all people of good will on the occasion of the Jubilee Year of God 2025. *Ukrainian Greek Catholic Church*. Retrieved from: <https://ugcc.ua/data/isus-hrystos-nasha-nadiya-i-tym-1-1-poslannya-blazhennishogo-svyatoslava-z-nagody-yuvileynogo-2025-roku-6073/>. [in Ukrainian].
- Tarnas, R. (1993). *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*. New York: Ballantine Books. 560 p. [in English].
- Yas, O. (2023). War in the projections and constructions of historical time: based on the materials of the report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on 8 February 2023. *Scientific journal of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4. P. 62–71. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.04.062>. [in Ukrainian].
- Yasna, I. (2015). Does Ukrainian philosophy need 'rebranding'? *Filosofska dumka*, 6. P. 23–38. Retrieved from: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/188>. [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2019). Academic Philosophy as a 'new enlightenment' for a Dialogical Civilization. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11. P. 3–12. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu\\_2019\\_11\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2019_11_3). [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2021). Philosophy as a factor of spiritual independence of Ukraine. *Filosofska dumka*, 3. P. 47–63. <https://doi.org/10.15407/fd2021.03.047>. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025